

Людмила Шевченко-Савчинська
Костянтин Балашов

ЛАТИНСЬКА МОВА

Підручник для учнів медичних ліцеїв

Людмила Шевченко-Савчинська, Костянтин Балашов
Латинська мова. Підручник для медичних ліцеїв.
«Медієвіст», Київ, 2013.

У підручнику реалізована низка ідей, що робить його унікальним: 1) нормативна граматики відокремлена від термінологічного курсу - це дає змогу учням спочатку засвоїти правила класичної латини, і тільки після цього опанувати курс природничої термінології; 2) інтуїтивно зрозуміла структура видань довідкового типу: теми подаються згідно з власними принципами поділу (частинимовним - для граматики, за галузями наук і змістовими розділами - для термінології) - це значно спрощує пошук та орієнтування у підручнику; 3) тексти у хрестоматії неспростовно засвідчують широту часопросторового розповсюдження латинської мови, особливий акцент зроблено на українській неолатиністиці XVI-XIX ст.; 4) це перший підручник з дисципліни, який підготований для електронного розповсюдження; 5) деякі теми (наприклад, «Побудова питальних та заперечних речень», «Утворення назв органічних сполук») відсутні в аналогічних виданнях.

Сконтактувати з авторами можна за електронною адресою
ludshevchenko@medievist.org.ua

*Видання здійснене за сприяння **medievist.org.ua** –
першого українського інтернет-проекту
з неолатиністики*

Зміст

Частина I. Нормативна граматика та синтаксис латинської мови

Розділ 1. Фонетика

- Тема 1. Алфавіт латинської мови
Рекомендовані матеріали
Алфавіт
Вимова голосних (Vocales)
Вимова приголосних (Consonantes)
Вимова буквосполучень
Вправи
- Тема 2. Наголос (Accentus)
Вправи

Розділ 2. Іменник (Nomen Substantivum)

- Тема 3. Загальна характеристика
Визначення роду іменника за закінченням
Таблиця визначення відміни іменника
Вправи
- Тема 4. Перша відміна (Declinatio Prima)
Загальне правило відмінювання
Схема граматичного аналізу іменника
Вправи
- Тема 5. Друга відміна (Declinatio Secunda)
Вправи
- Тема 6. Третя відміна (Declinatio Tertia)
Приголосний тип (Classis Consonans)
Голосний тип (Classis Vocalis)
Змішаний тип (Classis Mixta)
Вправи
- Тема 7. Особливості відмінювання іменників
III відміни
Вправи

- Тема 8. Четверта й п'ята відміни іменників
Четверта відміна (Declinatio Quarta)
П'ята відміна (Declinatio Quinta)
Вправи

Розділ 3. Прикметник (Nomen Adjectivum)

- Тема 9. Загальна характеристика. Прикметники
1-ої групи (Nomen Adjectivum Classis Primae)
Визначення роду прикметників за закін-
ченням
Схема граматичного аналізу прикметника
Прикметники 1-ої групи
Вправи
- Тема 10. Прикметники 2-ої групи (Nomen Adjectivum
Classis Secundae)
Вправи
- Тема 11. Ступені порівняння прикметників
(Gradus Comparativi)
Особливості утворення ступенів порівняння
Суплетивні ступені порівняння
Вправи

Розділ 4. Дієслово (Verbum)

- Тема 12. Загальна характеристика
Таблиця визначення дієвідмін
Наказовий спосіб (Imperativus Praesentis
Activi)
Схема граматичного аналізу дієслова
Вправи
- Тема 13. Теперішній час дійсного способу активного
й пасивного станів (Praesens Indicativi Activi,
Praesens Indicativi Passivi)
Інфінітив теперішнього часу пасивного стану
Дієслово esse
Вправи
- Тема 14. Минулий незавершений час дійсного способу
активного й пасивного станів (Imperfectum

Indicativi Activi, Imperfectum Indicativi Passivi)

Дієслово *esse*

Дієслово *fiēri*

Вправи

Тема 15. Майбутній I (перший) незавершений час дійсного способу активного та пасивного станів (Futūrum I (Primum) Indicativi Activi, Futūrum I Indicativi Passivi)

Дієслово *esse*

Вправи

Тема 16. Минулий завершений час дійсного способу активного стану (Perfectum Indicativi Activi)

Дієслово *esse*

Інфінітив минулого завершеного часу

активного стану (Infinitivus Perfecti Activi)

Вправи

Тема 17. Давноминулий завершений час дійсного способу активного стану (Plusquamperfectum Indicativi Activi)

Дієслово *esse*

Майбутній II (другий) завершений час

дійсного способу активного стану

(Futurum II (Secundum) Indicativi Activi)

Дієслово *esse*

Вправи

Тема 18. Пасивний стан часів системи перфекта

Вправи

Тема 19. Неозначена форма дієслова (Modus Infinitivus).

Наказовий спосіб (Modus Imperativus)

Вправи

Тема 20. Умовний спосіб (Modus Conjunctivus)

Утворення форм кон'юнктива

Дієслово *esse* в умовному способі

Вправи

Тема 21. Відкладені й напіввідкладені дієслова (Verba Deponentia et Semideponentia)
Вправи

Розділ 5. Інші частини мови

Тема 22. Віддієслівні утворення: іменник (Gerundium)
і прикметник (Gerundivum).
Вправи

Тема 23. Дієприкметники (Participia)
Вправи

Тема 24. Числівник (Nomen Numerale)
Утворення числівників
Відмінювання числівників
Узгодження числівників з іменниками
Кратні та частинні префікси
Вправи

Тема 25. Прислівник (Adverbium)
Вправи

Тема 26. Займенник (Pronomen)
Вправи

Розділ 6. Синтаксис

Тема 27. Синтаксис відмінків
Синтаксичні конструкції при прикметниках
у ступенях порівняння
Вправи

Тема 28. Узгодження прикметників з іменниками
Узгодження прикметників 1-ої групи з імен-
никами I–II відмін
Узгодження прикметників 2-ої групи з імен-
никами I–III відмін
Вправи

Тема 29. Синтаксис простого речення
Синтаксис простого розповідного речення.
Порядок слів
Синтаксичні ролі латинських
дієприкметників

Активна та пасивна описові конструкції
(Conjugatio Periphrastica Activa, Conjugatio
Periphrastica Passiva)

Вправи

Тема 30. Синтаксис складного речення

Підрядні додаткові речення

Підрядні наслідкові речення

Синтаксичні звороти з інфінітивом

Функції кон'юнктива у складнопідрядних
реченнях

Вправи

Тема 31. Побудова питальних та заперечних речень

Вправи

Частина II. Медична термінологія. Елементи термінології природничих наук

Розділ 7. Анатомічна термінологія

Тема 32. Типи формування медичних термінів

Назви площин, ліній та ділянок тіла

Прикметники, які використовуються
для орієнтування в будові людського тіла

Вправи

Тема 33. Назви органів і частин тіла

Деякі поширені у медичній термінології
прикметники

Вправи

Тема 34. Опорно-руховий апарат

Групи м'язів

Назви пальців

Вправи

Тема 35. Нервова система.

Органи чуття, кольори, смакові відчуття

Вправи

Тема 36. Травна, репродуктивна системи

Назви кишок, зубів

Репродуктивна система
Назви біологічних рідин
Вправи

Тема 37. Серцево-судинна, дихальна, видільна системи
Вправи

Тема 38. Назви різних анатомічних утворів
Вправи

Тема 39. Кінцеві терміноелементи, що позначають
«місце дії» чи явища
Вправи

Розділ 8. Термінологія діагностики та лікування

Тема 40. Назви патологій та асоційованих понять
Грецькі числівники, префікси, суфікси
Суфікси, що вказують на хвороби запально-
го, незапального, пухлинного характеру
Медична фразеологія
Вправи

Тема 41. Терапевтична термінологія
Назви фізикальних, лабораторних та інстру-
ментальних методів обстеження
Види пульсів, гарячок, висипів
Традиційні назви деяких хвороб
Кінцеві терміноелементи, що вказують на
патологічний процес
Вправи

Тема 42. Хірургічна термінологія
Назви ран і переломів, види зміщення
уламків
Види гнійних процесів та оперативних
втручань
Вправи

Розділ 9. Основи термінотворення окремих природничих наук

- Тема 43. Біологічна термінологія. Назви рослин
Ботанічна номенклатура
Ботанічні назви деяких рослин
Назви лікарської рослинної сировини
Перелік офіційних рослинних засобів
Назви деяких збудників хвороб
Вправи
- Тема 44. Основи хімічної термінології: утворення назв
оксидів, гідроксидів, солей
Назви хімічних елементів
Назви деяких поширених солей
Терміноелементи грецького походження
у назвах хімічних елементів
Вправи
- Тема 45. Утворення назв кислот та органічних сполук
Назви деяких органічних і неорганічних
кислот, що застосовуються в медицині та
фармацевтичній промисловості
Назви органічних сполук
Характеристичні групи
Особливості утворення назв амінокислот
Вправи
- Тема 46. Фармацевтична термінологія
Терміноелементи, які використовуються
у назвах фармацевтичних препаратів
(фармвідрізки)
Прислівники в медичній практиці
Назви лікарських форм
Назви деяких речовин
Вправи

Частина III. Хрестоматія

Pater noster

Gajus Iulius Caesar

Commentarii de Bello Gallico

Vergilius Publius Maro

Aeneidos. Liber Primus

Gajus Valerius Catullus

V. Ad Lesbiam

XLIII. Ad Ameanam

LI. Ad Lesbiam

LVIII. Ad Marcum Caelium Rufum

XLVI.

XLVII. Ad Porcium et Socratonem

XLVIII. Ad Iuventium

IL. Ad Marcum Tullium Ciceronem

Lucius Annaeus Seneca

Ad Neronem Caesarem. De Clementia

Ad Serenum. De Otio

Stanislaus Orichovius

Fidelis Subditus

Panagyricus Nuptiarum Sigismundi Augusti Poloniae

Regis

Sebastianus Acernus

Goraidos Liber Unicus

Roxolania

Simon Simonides

Hercules Prodiceus ad Thomam Zamoyscium Magni

Ioannis F.

Michaelis Boym

Animadversiones ad Cafrariam a Patre Michaelae Boym

Polono Missa Mozambico 1644

Isaac Newton

Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica

Gregorius Skoworoda

З листів до Михайла Ковалинського

Carmen

Quid est Virtus?

In Natalem Basilij Tomaræ, Pueri 12 Annorum
De Umbratica Voluptate

Erasmus Sixtus

Commentarius Medicus in L. Annaei Senecae Opera
De Thermis in Pago Sklo

Samuel Grondski

Historia Belli Cosacco-Polonici

Jan Thoma Juzefowicz

Annalium Urbis Leopoliensis

Bartholomaeus Zimorowicz

Leopolis Russiae Metropolis
Leopolis Triplex
Jesus Maria Joseph

Michael Zlotorowicz

Omina Felicissimi Futuri Connubii

Luca Slanislau Slowicki

Venatio Amoris in Apro et Leaena

Vigilantius Gregorius Samboritanus

Reverendissimo in Christo Patri et Domino Philippo
Padniewski
Reverendo in Cristo Patri, Domino Petro Porembski

Hilarion Jaroszewicki

Declamatio seu Post Peractum Veteris Anni Funus
electio (з праці Arbor Tulliana Jasinsciano)

Nicolaus Tulpius

Observationum Medicarum Libri Tres

Gabriel Rzaczynski

Historia Naturalis Curiosa Regni Poloniae

Carolus von Haartman

Casus Chirurgici Quorum Primum Vulneris Scilicet Contusi
Capitis cum Fractura Cranii et Insigni Depressione

Додатки

Додаток 1. Форми дієслова *esse* у всіх часах і способах

Додаток 2. Лексичні мінімуми

Лексичний мінімум № 1

Лексичний мінімум № 2

Додаток 3. Словники

Латинсько-український словник

Українсько-латинський словник

Частина І.

Нормативна граматика та синтаксис латинської мови

Розділ 1. Фонетика

Розділ 2. Іменник (Nomen Substantivum)

Розділ 3. Прикметник (Nomen Adjectivum)

Розділ 4. Дієслово (Verbum)

Розділ 5. Інші частини мови

Розділ 6. Синтаксис

Розділ 1. Фонетика

Тема 1. Алфавіт латинської мови

Латинська мова – одна з найдавніших в індоєвропейській сім'ї. Як писемна мова вона оформилася упродовж VI ст. до н. е. на основі говірки мешканців м. Рима. Розширення кордонів Римської держави у напрямках усіх чотирьох сторін світу відбувалося одночасно з мовною експансією. Римляни були непохитно впевнені у своїй цивілізаційній вищості над варварами – народами Західної Європи: галами (теперішні французи), германцями (німцями), іберійцями (іспанцями), даками (румунами) тощо, чиї мови їм і на думку не спадало опановувати. Щодо римських завоювань на Сході і Півдні (Карфаген, Македонія, Єгипет), то, попри визнання культурних надбань підкорених народів, тут римляни провадили таку ж саму імперську мовну політику, якою і нині користуються недемократичні багатонаціональні держави: переможені повинні послуговуватися мовою переможців, а не навпаки, бо – *vae victis*!¹ Винятком в історії світових імперій стало завоювання Греції у II ст. до н.е. – римляни високо поцінювали культурні надбання своїх східних сусідів: на кілька десятиліть у Римі запанувала мода на грецький стиль, патриції

Римляни були
непохитно
впевнені у своїй
цивілізаційній
вищості

¹ горе переможеним!

посилали своїх дітей навчатися до Афін, а спілкуватися грецькою мовою серед інтелектуалів стало більш престижно, ніж латинською. Римському поетові Горацію (65–8 рр. до н.е.) належить вислів «*Graecia capta ferum victorem cepit* – Завойована Греція підкорила дикого переможця». Справді, підкорені греки витворили базу сучасної європейської культури, а завойовники – римляни спромоглися оцінити та примножити завойоване – цей випадок не типовий в історії людства.

Контакти греків та римлян мають давню історію – про це написано багато ґрунтовних праць, серед яких – «Історія Риму» Теодора Момзена². На його думку, італійські племена ближче, ніж інші народи, споріднені з елінами – про це свідчать, передусім, лінгвістичні дослідження, які дають надійні висновки про доісторичний період життя народів (Момзен, с. 11). Зі спостережень великого історика: «Еліни завжди громадським жертвували заради приватного, нацією жертвували задля громад, а громадами – для окремих осіб. Їх ідеалом було споглядальне життя, без зусиль, що часто переходило в неробство. (...) Вони полюбляли видовище змагань оголених юнаків і надавали повний простір людському мисленню у всій його страшній пишноті. Римляни (...) нічого не прохали і нічого не шанували так, як корисну діяльність, і вимагали, щоб кожна мить свого короткого життя людина віддавала праці, (...) Переваги елінів яскравіші й більш показні. Але обдарування італійців глибші, неоціненні їхні якості – розуміння того загального, що розпорошене в окремих виявах, їхня покірність і спроможність на самопожертву, серйозна віра в своїх богів. (Момзен, с. 12–13).

Зміни на політичній карті Європи, що відбулися після розпаду Західної Римської імперії (476 р. н.е.), не можна назвати фатальними для латини, яка впродовж принаймні ще двох століть залишалася звичайною комунікативною мовою. Статус міжнародної належав латинській мові за часів існування Римської імперії, Се-

Римляни нічого не прохали і нічого не шанували так, як корисну діяльність

² Моммзен Т. История Рима. – СПб.: Лениздат, 1993. – 269 с.

редньовіччя (значну роль у її поширенні та закріпленні латини відіграла католицька церква); новий імпульс латина отримала в добу Відродження, здобувши статус мови наднаціональної «республіки вчених». Узагальнюючи історію розвитку і побутування латинської мови в Європі, неможливо оминати основні її етапи: 1) класична латина Античності; 2) вульгарна (дослівно – звичайна, тобто наближена до народних мов) середньовічна латинська мова; 3) «новолатина», яка стала наслідком ренесансного прагнення відродити класичний варіант.

Новолатинська література – явище загальноєвропейське: вона творила єдиний інтернаціональний контекст, бо латинська мова була ефективним засобом проникання у глибину віків і засобом спілкування між освіченими людьми Європи. Виразальні можливості латини тривалий час залишалися більшими, ніж у національних європейських мов, оскільки вона належала до відгранених мов давньої цивілізації, чий інтелектуальні набутки до сьогодні не втратили свого значення. Гуманісти лише очистили латину від середньовічного нашарування елементів нових європейських мов, реставруючи античні літературні традиції. Більшість європейських народів здобулися на власну писемність тільки у XIII–XV ст., народні мови, що ними користувалися в побуті, мали усну форму, а знання латини було привілеєм освічених верств суспільства.

Вже в літературі Київської Русі трапляються згадки, за якими можна зробити висновок про побутування в українському культурному середовищі творів латинських авторів. Як відомо, Данило Галицький мав дипломатичні контакти із главами тодішніх європейських держав та з ієрархами Римської католицької церкви. Зрозуміло, що ці контакти здійснювалися латинською мовою. Отож, пошуки латиномовних документів на українських теренах слід вести, починаючи принаймні з XII–XIII ст. За посередництва західних

Новолатинська
література –
явище загально-
європейське

культурних і освітніх діячів, які часто й охоче здійснювали візити в Україну, з XV ст. у нашу літературу проникають гуманістичні концепції. Сприяла цьому також молодь, яка навчалася в університетах Європи, збагачуючись знаннями та розширюючи світогляд. Серед відомих університетів Західної Європи важко знайти такий, де б не вчилися наші студенти. Дехто залишався за кордоном надовго чи й назавжди, займаючись наукою та викладанням (Юрій Дрогобич, Павло Кроснянин), або ж трудився там на політичному поприщі (Михайло Глинський), проте більшість по закінченні навчання поверталася на батьківщину, поширюючи нові знання та спосіб мислення в освіченому середовищі (Станіслав Оріховський).

Мультикультурність сприяла піднесенню освіти в Україні: упродовж XVI–XVIII ст. у власних часових рамках у нас діяли навчальні заклади різного рівня і релігійного спрямування: братські та унійні школи, протестантські гімназії, єзуїтські колегіуми, Острозька, Замойська, Києво-Могилянська академії, Чернігівський колегіум тощо, в яких латинська мова або була основною мовою викладання, або займала важливе місце в системі навчальних дисциплін.

Початкова освіта тривалий час залишалася цілком занурена в конфесійну сферу, але й ті, хто закінчив православно орієнтовані початкові школи, подальші знання здобували в єзуїтських колегіях – неодмінний крок на шляху до університету. На підтвердження такої схеми – цитата із «Духовного заповіту» брацлавського каштеляна Василя Загоровського: «Також, коли дітям моїм милостивий Бог дасть дійти семи років, (...) дати їх навчати в домі моїм або в церкві святого Іллі у Володимирі руської науки та Письма Святого і, не пестячи їх, пильно й порядно до науки приводити (...), долучити статечного бакалавра, який би їх міг добре навчити науки латинського письма (...), і нехай її милість (...) віддасть до науки єзуїтам у Вільні, бо там хва-

Мульти-
культурність
сприяла
піднесенню освіти
в Україні

лять дітям добру науку, або де найпристойніше їхні милості визначать – і там, аби додому не приїжджаючи і в ньому не буваючи, коли Бог дасть, сім років або більше уставно й пильно навчалися. А коли їм милостивий Бог дасть досконалу вправність у латинській науці, мають бути віддані через їхню милість, панів приятелів моїх, у служби на такі місця, де могли б пройти навчання у Божій боязні»³.

У першій половині XVII ст., незабаром після появи навчальних закладів Товариства Ісуса Христа у Польщі, вони розповсюджуються і на українських землях – колегіуми діяли у п'ятнадцяти містах: Ярославі, Львові, Луцьку, Кам'янці-Подільському, Фастові, Острозі, Перемишлі, Вінниці, Барі, Переяславі, Новгороді-Сіверському та ін. Більше половини з них повністю чи тимчасово припинили свою діяльність під час Визвольної війни 1648–1654 рр. Але колегіуми засновувалися і в пізніший період (у Станіславі, Кременці)⁴. У заклади вищого типу згодом переросли єзуїтські колегіуми Львова, Перемишля та Ярослава.

На середину XVII ст. кількість вихідців з України серед викладачів єзуїтських навчальних закладів була значною – це зрозуміло з доданих до їхніх прізвищ означень: *Leopolensis*, *Roxolanus*, *Podolanus*, *Ruthenus*, *Volynius*, *Podlasciensis* і под. Єзуїтські колегіуми дотримувалися принципу релігійної толерантності: учнів іншої віри не змушували брати участь у католицьких богослужіннях, однак вони відвідували уроки з катехизису, а також мали бути обов'язково присутніми на викладах контрверсійних питань католицької та інших доктрин⁵.

1576 р. князем Костянтином Острозьким, який отримав ґрунтовну освіту закордоном, була заснована Острозька греко-слов'яно-латинська академія, яка проіснувала до 1636 р. і відіграла важливу роль у національно-культурному житті України. Навколо академії гуртувалися визначні вчені і митці того часу, серед

Це зрозуміло
з доданих до їхніх
прізвищ означень:
Leopolensis, *Roxo-*
lanus, *Podolanus*,
Ruthenus, *Volynius*,
Podlasciensis

³ Загорівський, В. Духовний заповіт // Укр. літ. XIV–XVI ст. К., Наук. д. – С. 167–184. 1988. – Стр. 168.

⁴ Ogonowski Z. Socinianizm polski. – Warszawa, 1960. – S.80.

⁵ Шевченко, Т. Викладачі Луцького єзуїтського колегіуму (1608–1648). Молода нація. № 1, 2000, сс. 164–179.

яких Герасим і Мелетій Смотрицькі, Христофор Філа-лет, Клірик Острозький, Лаврентій Зизаній, Дем'ян Наливайко, Андрій Римша та інші. Острозька академія активно сприяла перенесенню культурно-освітніх здобутків латиномовного світу на український ґрунт: для прикладу, випускник закладу Мелетій Смотрицький, один із перших ректорів Київської братської школи, викладав там латинську мову.

1632-ий, рік заснування майбутньої Києво-Могилянської академії ознаменував початок нового періоду розвитку новолатинської творчості в Україні. Природно, що приведена у відповідність до принципів західних колегій, КМА за основну мову викладання мала латину – нею читалися всі курси, окрім граматики церковнослов'янської мови та православного катехізису, студенти досконало володіли цією класичною мовою, що давало їм змогу вільно спілкуватися, виголошувати красномовні орації та віршувати латиною, а, за бажання, успішно продовжувати навчання закордоном.

Хоча у деяких слов'янських народів православного віросповідання латина сприймалася як стяг, під яким відбувалися окатоличення, впевнено можемо сказати, що в Україні XVII ст. таке сприйняття значно відкорегувалося під впливом об'єктивних історичних обставин. Так, православний київський митрополит Сильвестр Косів у своєму польськомовному творі «Exegesis» (1635), спрямованому на оборону православних шкіл, зауважує: «Вчися, кажуть, по-грецьки, а не по-латинськи – добра рада, але більше для Греції, ніж для Польщі, де найбільше латинська мова в уживанні. (...) Грецька мова – для справ церковних, але для справ публічних – латинська!»⁶.

Завдяки латиномовним творам українських інтелектуалів на Заході про нашу землю у XV–XVIII ст. дізнавалися набагато більше і уявляли її точніше – інтернаціональна латина забезпечувала повноцінне спілкування з рештою Європи і розширювала аудиторію да-

КМА за основну
мову викладання
мала латину

⁶ Тітов, Ф. Стара вища освіта на Україні. К.: 1924. С. 310.

леко за межі українських етнічних земель. З часом латина виходить з ужитку, дещо довше, до початку XIX ст. затримавшись у Закарпатті: нею послуговувалися Петро Лодій, Андрій Дудрович, Андрій Гавелич, Василь Довгович. Проте як невід'ємна частина освіти латинська мова продовжувала ще довго відігравати значну роль у формуванні інтелектуального простору України.

На жаль, у радянські часи традиція вивчення класичної філології (давньогрецька й латинська мови і літератури) у нас ледь не перервалася: кількадесят років цю дисципліну викладали тільки у ЛНУ ім. І. Франка; на початку 90-х рр. XX ст. відновилося викладання в Києві та Харкові. Приємно зауважити, що, з огляду на величезну роль, яку має латина у формуванні професійної мовленнєвої компетенції майбутніх лікарів, навіть на рік не переривалося викладання латинської мови на однойменній кафедрі в НМУ ім. О.О. Богомольця.

Важливим етапом у розвитку новолатинських студій в Україні став заснований Мирославом Трофимук у Львові Інститут неолатиністики (1995 р.). Одним зі своїх конкретних завдань дирекція інституту бачить включення до переліку існуючих сьогодні спеціальностей «Неолатиністика», що давно на часі. Прикметною є поява в інтернет-просторі сайтів, присвячених літературі окресленого періоду та її дослідженням, зокрема, латиномовним творам, написаним в Україні протягом XV–XIX ст.: сьогодні найбільш цікаві та серйозні серед них medievalist.org.ua та litopys.org.ua. Загалом, в останні півстоліття можна констатувати позитивні зміни в сприйнятті латиністики: від поверхневих суджень і необґрунтованої критики – через уважне прочитання – до перекладу (не лише з латини, а й латиною⁷) і серйозних студій сьогодні.

Дуже важливим є усвідомлення важливості вивчення латинської мови у ліцеї медичного профілю. Утім, імовірно, греко-латинська наукова термінологія

У світі в останні півстоліття можна констатувати позитивні зміни в сприйнятті латиністики

⁷ У 2012 р. видавництво Harper Collins видало здійснений Марком Вокером, професійним перекладачем із класичних мов, переклад «Гобіта» латинською мовою. Поціновувачі дитячої літератури можуть насолодитися також латиномовними перекладами «Віні Пуха» (1991) та «Аліси в країні чудес» (2011).

незабаром займе належне місце серед обов'язкових предметів загальноосвітньої школи, оскільки це не лише сприятиме кращому засвоєнню інформації, необхідної для опанування майбутньої професії, а й збагачує лексикон, розширює кругозір, підвищує ефективність опанування мов романської (італійська, французька, іспанська) та германської (англійська, німецька та ін.) груп.

Рекомендовані матеріали

В опануванні латинської мови, крім цього підручника, вам стануть у пригоді інші джерела інформації. Передовсім рекомендуємо словники:

Латинсько-український словник Мирослава, Олександри та Мирослава Трофимуків, що містить 30 тис. латинських реєстрових слів, до кожного з яких подається оптимальна кількість українських відповідників. Зважаючи на специфіку текстів, що подаються у нашій хрестоматії, особливо цінним є те, що у цьому словнику наявні переклади латинських понять, питомі для української ментальності від доби Гетьманщини аж до початку XX ст. По детальнішу інформацію звертайтеся до сторінки www.medievist.org.ua/2013/05/blog-post_10.html.

Поки готується електронна версія латинсько-українського словника Трофимуків, рекомендуємо скористатися *латинсько-російським онлайн-словником* за матеріалами Йосифа Дворецького: www.linguaeterna.com/vocabula.

У підготовці різноманітних доповідей, рефератів, написання літніх наукових робіт найбільше вам пригодиться *сайт* www.medievist.org.ua, присвячений давній українській літературі, особливо – її латиномовній складовій. Ресурс публікує не тільки дослідження, але й оригінальні праці українських діячів XVI–XIX ст. у вигляді фотокопій, розпізнаних текстів чи розгорнутих анотацій із фрагментами перекладу. В розділі «Книгарня» друкуються рецензії на сучасні видання з

окресленої тематики. Саме там можна познайомитися з електронним виданням *«Давня література: з полону стереотипів»* – це книжка про найменш досліджену складову давньої української літератури – неолатиністику, в якій автори у доступній для нефахівців формі дали загальну характеристику явищу, яке тривало понад п'ять століть і охопило більшість форм культурного життя.

У пошуках потрібної інформації для виконання завдань цього навчального курсу варто завітати на *сайт Наукової бібліотеки України ім. Володимира Вернадського*: nbuv.gov.ua; *сторінку Вікіпедії* uk.wikipedia.org/wiki/Латинська_мова, *науковий сайт «Літопис»* («Ізборник») litopys.org.ua тощо.

Алфавіт

Алфавіт латинської мови сформувався протягом VII ст. до н.е. на основі західного різновиду грецького алфавіту, який на два століття раніше греки виробили на базі фінікійської системи, додавши літери на позначення голосних. У класичний період розвитку латинської мови абетка налічувала 21 літеру – Квінтіліан називає X «*nostrarum ultima* – із наших – остання». Пізніше під впливом грецької було запроваджено Y та Z. Знаки U і V тривалий час – до XVII ст. – не розрізнялися (позначали і голосний [y] і приголосний [v]). У Середні віки у деяких із західноєвропейських мов, які послуговуються латинським алфавітом, виникла потреба у додаткових літерах – J та W. Спочатку, до VIII ст., на письмі використовувалися лише великі літери, тривалий час слова не відокремлювалися між собою відступами. На основі алфавіту латинської мови створюються системи письма більшості народів Західної Європи. Сьогодні латинський алфавіт – один із найпоширеніших у світі, він став основою писемності багатьох сучасних мов: романських, германських, західнослов'янських, окремих південнослов'янських, фіно-угорських та ін.

Спочатку, до VIII ст., на письмі використовувалися лише великі літери, тривалий час слова не відокремлювалися між собою відступами

У XIX ст. відбулися перші спроби латинізувати український алфавіт, однак українська громадськість Галичини сприйняла це як приховане намагання полонізувати українців. Не знайшла достатньої підтримки ідея застосувати латинську абетку до сучасної української мови і в 20-і роки XX століття. Сьогодні латиниця використовується для транскрипції та транслітерації української мови в наукових і, особливо, міжнародних виданнях і в практиці міжнародних зв'язків.

друкована літера	писана літера	вимова	приклад	переклад
A, a	Ɑ, α	[ă] [ā]	ala, ae, f. ⁸	крило
B, b	Ɱ, b	[б]	bulbus, i, m.	цибулина
C, c	Ɱ, c	[ц] чи [к]	cito costa, ae, f.	швидко ребро
D, d	Ɱ, d	[д]	dens, ntis, m.	зуб
E, e	Ɱ, e	[ě] [ē]	exemplar, aris, n.	приклад
F, f	Ɱ, f	[ф]	facies, ei, f.	обличчя, поверхня
G, g	Ɱ, g	[г]	genu, us, n.	коліно
H, h	Ɱ, h	[г]	herba, ae, f.	трава
I, i	Ɱ, i	[ī] [ī]	index, icis, m.	вказівний палець
J, j	Ɱ, j	[й]	jecur, oris, n.	печінка
K, k	Ɱ, k	[к]	Kalendae, arum, f.	календи
L, l	Ɱ, l	[л']	lingua, ae, f.	язик, мова
M, m	Ɱ, m	[м]	magnus, a, um	великий
N, n	Ɱ, n	[н]	natura, ae, f.	природа
O, o	Ɱ, o	[ō] [ō]	oleum, i, n	олія
P, p	Ɱ, p	[п]	planta, ae, f.	рослина
Q, q	Ɱ, q	з у як [кв]	Quercus, us, f. ⁹	дуб
R, r	Ɱ, r	[р]	radix, icis, f.	корінь
S, s	Ɱ, s	[с] чи [з]	succus, i, m.	сік
T, t	Ɱ, t	[т]	Tilia, ae, f.	липа
U, u	Ɱ, u	[у]	unguis, is m.	ніготь
V, v	Ɱ, v	[в]	victoria, ae, f.	перемога

⁸ Приклади записані у словниковій формі, особливості якої див. у темі 3. Іменник. Загальна характеристика.

⁹ У науковій латиномовній термінології, окрім власних імен, географічних назв, назв народів та похідних від них прикметників, з великої літери пишуться окремі категорії ботанічних, зоологічних, хімічних, термінів, назви ліків.

X, x	℞, x	[кс] чи [гз]	xenium, i, n.	гостинець
Y, y	℥, y	[i]	Hydrargyrum, i, n.	гідраргірум
Z, z	ℷ, z	[з] чи [ц]	zona, ae, f.	пояс, зона

Вимова латинських слів в освітній традиції більшості країн адаптується до фонетики рідної мови. У результаті виникли численні різновиди вимови – щонайменше по одному¹⁰ в кожній із сучасних мов, носії яких вивчають латину. Намагаючись наблизити свою вимову до первинної, англомовними викладачі та студенти часто орієнтуються на звуки сучасних романських мов, прямих нащадків латини, ґрунтуючись на припущенні, що з усіх сучасних мов звучання голосних саме в романських мовах найближче до латинського.

Вимова голосних (Vocales)

У латинській мові голосні звуки позначаються шістьма літерами: A, E, O, U, I, Y. Дві останні читаються як звук [i], однак Y вживається виключно у словах іншомовного, переважно грецького походження. Звуки, для передачі яких використовується одна літера, називаються монофтонгами.

У класичний період розвитку латинської мови голосні звуки відрізнялися за тривалістю звучання і поділялися на довгі та короткі. За свідченням античних філологів, довгі звуки відрізнялися від коротких за тривалістю звучання удвічі. У словниках та навчальній літературі на допомогу користувачам проставляють надрядкові знаки: риска над літерою означає довготу (наприклад, tinctūra – настоянка), дужка – короткість (cellūla).

За українською традицією, вимова довгих та коротких голосних при читанні латиномовних текстів не відрізняється. Однак правила, за якими визначається довгота чи короткість звуку (див. Тему 2. Наголос), важливо опанувати, оскільки вони мають значення при постановці наголосу.

У класичний період розвитку латинської мови голосні звуки відрізнялися за тривалістю звучання і поділялися на довгі та короткі

¹⁰ Так, до середини XX ст. відмінності між львівською та київською університетськими традиціями вимови були досить відчутними.

У давнину в латинській мові існували дифтонги – голосні звуки, що вимовлялися разом і утворювали один склад. Нині дифтонги, які передавалися сполученням літер ае та ое, втратили свою двоїстість – ось чому в низці підручників вони звуться диграфами:

буквосполучення	вимова	приклад	переклад
ае	[e]	aegrotus, a, um aequalis, e	хворий рівний
оє	[e]	oedema, atis, n.	набряк

Якщо букви ае чи оє позначають два окремі звуки, тоді над літерою е ставиться позначка довготи – риска або двокрапка: аеґ, аеґіс, т. (повітря); Алоё, ес, ф. (алоє). Досі вимовляються як дифтонги сполучення літер ау, еу, еі.

Зверніть увагу, що в буквосполученнях ау та еу літера у вимовляється ближче до приголосного звука [в]:

буквосполучення	вимова	приклад	переклад
ау	[ав]	auditoria, ae, f.	аудиторія
еу	[ев]	Eucalyptus, i, f.	евкаліпт
еі	[ей]:	hei	гей!

Вимова приголосних літер (Consonantes)

16 приголосних звуків латинської мови позначаються відповідними літерами. Представлені далі правила їхньої вимови традиційно застосовують в Україні для читання текстів латинською мовою.

Літера С вимовляється як [ц] перед голосними [е] та [і], що позначаються літерами е, і, у та дифтонгами ае, оє: cerebrum (головний мозок), cito (швидко). У решті випадків (тобто перед голосними а, о, у, перед приголосними та в кінці слова) С вимовляється як [к]: caput (голова), lac (молоко) тощо.

Літера G вимовляється як [г]: gemma (брунька).

Літера H вимовляється як [г]: homo (людина), Hydrargyrum (гідраргірум).

Літера K вживається лише в запозичених латиною словах, вимовляється як [к]: kinesis (рух), Kalium (калій),

Якщо букви ае чи оє позначають два окремі звуки, тоді над літерою е ставиться знак довготи

Літера L завжди вимовляється як [л']: labor (робота), pulmo (легеня).

Літера Q завжди вживається з u – разом вони вимовляються як [кв]: aqua (вода), quinque (п'ять).

Літера S переважно вимовляється як [с]: sagitta (стріла), але в позиції між голосними чи між голосним і m чи n – як [з]: Rosa (троянда), organismus (організм).

Літера Z слугує для передачі звуку [з] у словах грецького походження: zona (пояс, зона), Oryza (рис), а також [ц] – у запозиченнях з інших мов: influenza (грип), Zincum (цинк).

Вимова буквосполучень

Буквосполучення ngu вимовляється як [нгв] перед голосним звуком і як [нгу] перед приголосним: lingua (мова), angulus (кут).

Буквосполучення su вимовляється як [св]: перед голосним звуком: consuetudo (звичка) і як [св] перед приголосним: sulcus (борозна). На межі основи й закінчення це правило не діє: suus, а, um (свій, я, є) su вимовляється як [су].

Буквосполучення ti вимовляється як [ці] перед голосним наприкінці слова: solutio (розчин). Після s, t, x попри наступний голосний, ti вимовляється як [ті]: combustio (опік).

Так звані **грецькі буквосполучення: ch, ph, sch, th, rh** вживаються лише в словах грецького походження і вимовляються як:

ch [x]: charisma (дар);

ph [ф]: physica (природознавство);

rh [р]: rhombus (ромб);

th [т]: Thea (чай);

sch [сх]: schola (школа) або як [ш] – у власних іменах та назвах, запозичених з мов, де цей звук існує: Wischnewsky (Вишневський).

Ви засвоїли тему, якщо

- можете переказати історію побутування латини в Європі, зокрема, на українських землях;

- знаєте латинський алфавіт;
- умієте правильно вимовляти голосні латинської мови – окремі та в буквосполученнях;
- знаєте дифтонги латинської мови;
- умієте правильно вимовляти латинські приголосні;
- знаєте, що таке грецькі буквосполучення і як вони читаються.

Вправи

Вправа 1. Прочитайте, поясніть вимову окремих літер і буквосполучень:

a) Ukraína, Ruthénia, supplícia, saévus, thórax, relíquus, consciéntiae, státio, phalánges, ecclésiae, áër, Lángus, divísus, vexillífer, consérvans, Académia Kijovomohylánea, commeábilem, instrúcti, suósque, schismático, sánguis, nuptiárum, caésae, praeparáta, vestibulum, lóngum, imprúdens, insígnem, coélum, Moschórum, língua, depraehénsum, Rhéum, véstibus, armísque, pránsum, ála, búlbus, cíto, cósta, dens, exémpplar, fácies, génu, hérba, índex, jécur, Kaléndae, língua, mágnus, natúra, óleum, plánta, Quércus, decén-ter, instrúcti, cópiis, ómnibus, permíscue, áciem, rádix, súc-
cus, justítiae, Tília, únguis, victória, xénium, Hydrárgyrum, zóna, aegrótus, aequális, equéstres, satellítes, régios, potís-
simum, strágula, oedéma, influénza, Zíncum, síngulos, aúli-
cos, ornátu, súlcus, áuris, charísma, phýsica, rhómbus, Théa, combústio, scéptrum, supéllex, praeciósa, quaéritur, cachín-
nus, crystállus, Cýprus, Cúprum, cacemphaton, cachétes, cylindráceus, cáctos, caecília, cédria, caélum, squáma, cae-
mentícus, Eucalýptus, cavérna, cécidi, cítrum, óxydum, Ta-
ráxaci, exáctum, extráctum, líquor, exémpulum, mixtúra, Chamomílla, rádix, extrémítás, fissúra, dósis, ménsis, fús-
cus, fibrósus, Orýza, zygóma, aegrótus, Áurum, oedéma, él-
ephas, schóla, léctio, Tília, óstium, quínque, consuetúdo.

Вправа 2. Прочитайте уривок, застосовуючи правила вимови букв та буквосполучень:

Cosaci quoque Zaporovienses, damna innocentis Rus-
siae ulturi, mense Septembri ex Borysthene centum myo-
paronibus per Pontum Euxinum Constantinopolim usque

delati, oppidum Turcarum non incelebre, Jangikie dictum, exciderunt flammisque vastaverunt. Qui postea, opimis spoliis aucti, Turcis Constantinopoli ipsa magno terrore correptis, nec per sex horas opem suis pereuntibus ferre audentibus, quinimo parata triremium classe, secure regredientes spectantibus, feliciter domum remearunt.

Interim Cosaci pro restituendo fratre ad principatum, quem Turcarum imperator exauthoraverat, a Mechmet Gereio vocati, totam Tauricam, usque ad Capham, in ultima ora sitam, peragrarunt, Tartaros partis adversae multoties fuderunt, et domum cum gloria et victoria redierunt, quod et iterum prospere fecerunt, at Mehmet Gereium ipsum (quod unam eorum plalangem dolo excindi fecerat) trucidarunt, ac servatis ordinibus, inter continuos cum Tartaris conflictus, ad propria remearunt, ita ut Turcarum imperator de violatione pactorum cum rege per legatum expostulare debuerit.

*(Фрагмент «Літопису міста Львова»
Яна Томи Юзефовича, XVIII ст.)*

Варто знати, що...

...в античному суспільстві здоров'я людини цінувалося надзвичайно високо – це підтверджують найпоширеніші словесні формули вітання та прощання: Salve! Vale! Vive valeque! – Здрастуй! Бувай здоровий! Живи і будь здоровим! Здоров'я підтримували усіма можливими на той час засобами, зокрема, люди зверталися по допомогу до вищих сил. У Давній Греції та Римі задовго до нової ери існував культ численних богів здоров'я, покровителів медицини і лікарів. За легендою, вміння зцілювати подарував людству бог сонця, світла і покровитель мистецтв Аполлон. Медицина вважалася не звичайним заняттям, а мистецтвом, яким могли займатися лише обдаровані люди. Пізніше стародавній медицина бачилася сестрою філософії – цариці всіх наук: Medicina soror philosophiae (Тертуліан, I–II ст. н. е.).

ПРОЕКТ «МЕДІЄВІСТ» ЗАПОЧАТКОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2009 Р. З МЕТОЮ ОБ'ЄДНАТИ ДОРОБОК СУЧАСНИХ АВТОРІВ, ОРИГІНАЛЬНІ ЛАТИНОМОВНІ ТЕКСТИ ТА ПЕРЕКЛАДИ НА ОДНОМУ РЕСУРСІ, ЩОБ У ТАКИЙ СПОСІБ ПОЛЕГШИТИ ДО НИХ ДОСТУП ЯК НАУКОВЦІВ, ТАК І ШИРОКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ.

УЧАСНИКИ ПРОЕКТУ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ПОЗАМЕРЕЖЕВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ. СЕРЕД НАЙПОМІТНІШИХ АКЦІЙ ТАКОГО ПЛАНУ: СТВОРЕННЯ НАРИСУ ПРО УКРАЇНСЬКУ НЕОЛАТИНІСТИКУ «ДАВНЯ ЛІТЕРАТУРА: З ПОЛОНУ СТЕРЕОТИПІВ» ТА ВІДЗНАЧЕННЯ 500-ОЇ РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО РІЧПОСПОЛИТСЬКОГО ДІЯЧА XVI СТ. СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО.